

УДК 069.5

© *Наталія ШЕВЧЕНКО*

АНТРОПОЦЕНТРИЧНИЙ ФОРМАТ ВІЙНИ ТА ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ВИСТАВКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МЕМОРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ «НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941–1945 РОКІВ»

На прикладах виставкових проєктів Меморіального комплексу останніх років розглядаються соціально-гуманітарні підходи до формування колективної пам'яті народу України про війну.

Ключові слова: *Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, виставка, історична пам'ять, антропологія.*

Головною метою наукової роботи Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» є всебічне і ґрунтовне дослідження історії Другої світової та Великої Вітчизняної воєн; поглиблене вивчення та розкриття ролі й місця України у війні, її внеску в Перемогу; увічнення пам'яті мільйонів тих, хто загинув; моральна реабілітація жертв нацизму – військовополонених, «остарбайтерів», в'язнів концтаборів; виховання патріотичних почуттів та належної шани до воєнного покоління. Важливими параметрами всіх напрямів роботи Меморіалу є загальнолюдські цінності й моральні принципи та соціально-гуманітарні підходи.

Пам'ять про війну є тим ментальним ланцюгом, який пов'язує кілька поколінь наших співгромадян, дає підстави для усвідомлення реальної загрози існуванню не лише своїх рідних, а всього народу. Тисячі кілометрів ратних шляхів, максимальне напруження сил, самозречення і самопожертва багатьох людей, мільйони полеглих у кровопролитних боях із сильним і небезпечним ворогом. І постійний біль за сплюндровані міста і села, батьківські могили і смерть рідних та близьких. А ще – впевненість у тому, що все ж агресор буде розбитий і війна скінчиться. Саме цей асоціативний ряд становить стрижневий вимір історичної пам'яті про війну, лежить в основі наукової та експозиційно-виставкової роботи Меморіального комплексу.

Особливістю нового етапу формування колективної історичної пам'яті є необхідність поряд з об'єктивним, незрідка критичним осмисленням історичної ретроспективи, стверджувати принципи позитивного, оптимізованого відображення драматичних і складних сторінок минулого, закріплення у свідомості людей тих конструктивних образів, що покликані формувати переконання в самодостатності і спроможності народу України долати найскладніші виклики й досягати успіхів у розбудові незалежної держави, усіх ланок її життя.

За цих умов підвищується роль Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років як інституції, що втілює в життя ідеологічні й виховні засади, визначені як пріоритетні на сучасному етапі розвитку суспільства. Завдяки тому, що науковий колектив музею постійно перебуває в пошуку, намагається творчо підходити до вирішення всіх питань, керівництво та співробітники установи набули унікального досвіду в усіх сегментах музейної справи. Нагромаджено колосальні фонди, зростає рівень їхнього наукового опрацювання, комплексного дослідження теоретичних і практичних проблем історії та музеології, співпраці з фахівцями академічних наукових установ, різноманітних архівів і музеїв.

Оскільки наукова робота в музеї вимагає тісного взаємозв'язку теорії і практики, Меморіальний комплекс, маючи солідну наукову базу, намагається всі види накопиченої наукової інформації робити доступними для відвідувачів. Зосередження в одному місці історичних реліквій, документів та їхнє наукове опрацювання дає змогу ефективно вирішувати прикладні завдання: оновлювати основну експозицію, готувати виставки, проводити масові заходи й отримувати науково-теоретичну продукцію у формі публікацій монографій, збірників статей, документальних видань тощо.

На сучасному етапі розвитку музейної справи надзвичайно важливу роль відіграє організація та проведення тимчасових експозицій, виставок, виставкових проєктів. Крім того, подібні експозиції цікаві не лише для відвідувачів, оскільки через унікальні пам'ятки історії та культури вони відкривають для себе маловідомі сторінки минулого, а й для музейних працівників, які мають можливість продемонструвати результати своєї науково-дослідницької роботи, багатство музейних колекцій, а іноді намагаються осягнути історичні процеси та явища з сучасних методологічних позицій та на підставі нових документів і реліквій, якими поповнюються фонди установи.

На відміну від основної експозиції, виставкова стратегія створює підґрунтя для широкої творчої ініціативи, тематичних варіацій, виразних локальних акцентів, нових композиційних рішень. Крім того, це дає можливість використання як предметів і документів, що давно зберігаються у фондах Музею, так і недавно зібраних, придбаних чи переданих матеріалів.

У зв'язку з цим серед різнобічних напрямів діяльності Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років виставкова робота посідає особливе місце.

Беручи до уваги той факт, що в головній експозиції Меморіального комплексу висвітлюються основні віхи історії Другої світової війни в Україні, під час планування

виставкової роботи, підготовки і створення тимчасових експозицій та виставок увага акцентується здебільшого на окремих фрагментах, темах, проблемах, оскільки виставкові проекти дають можливість більш докладно висвітлити ту чи іншу подію, оперативно оприлюднити необхідну інформацію, адресно відгукнутися на пам'ятні, ювілейні дати, привернути увагу громадськості до сучасних проблем тощо. У визначенні основних напрямів виставкової діяльності науковий колектив музею керується не лише набутками фундаментальної історичної науки за останні роки, а й власним творчим досвідом реалізації попередніх концептуальних засад наукової діяльності. Основним орієнтиром при цьому залишається пошук шляхів комплексної реконструкції адекватної картини минулого, що базується на достовірних документальних джерелах, автентичних музейних предметах і максимально неупередженому їхньому трактуванні.

Пріоритетним залишається показ війни у всіх її багатоманітних і суперечливих виявах. Для відтворення історичної достовірності та загальнолюдських цінностей, увага акцентується і на трагедійному наповненні війни, й на тому, в ім'я чого мільйони наших співвітчизників узяли до рук зброю – заради життя інших, наступних поколінь, які нині бережуть пам'ять про полеглих.

Разом із тим теоретичне обґрунтування і практичне втілення творчих задумів спрямовуються як на масштабні процеси, так і на унікальні явища, окрему людину, котра перебувала в епіцентрі тогочасних подій. Тобто війна розглядається як масштабний військово-політичний і складний соціогуманітарний феномен – так можна визначити концептуальний стрижень наукової роботи Меморіального комплексу. Держава і суспільство, влада і народ, фронт і тил, війна і мир – ці та інші проблемні відрізки на вісі часу пересікаються в одному осерді, назва якому – «людина».

Персоналізація історичних досліджень, погляд на глобальні події минулого очима їхніх учасників: бійця або командира, трудівника тилу, партизана або підпільника, чоловіка, жінки, дитини є нині одним із найпопулярніших напрямів у світовій історіографії. Програма виставкової діяльності Меморіалу різнобічна, але за кожним таким проектом простежується прагнення співробітників музею донести цей науковий антропоцентризм до широких кіл громадськості. Своєрідною ілюстрацією до вищесказаного можуть слугувати приклади виставкових проектів Меморіального комплексу за останні роки.

До 65-ї річниці початку Великої Вітчизняної війни було створено та проведено виставку «Якщо завтра війна». Поєднані в тематичну композицію понад 250 реліквійних матеріалів із фондового зібрання музею відтворювали неповторну й сповнену протиріч атмосферу 30-х рр. ХХ ст. на теренах тодішнього Радянського Союзу, а відтак і в Україні. «Українське суспільство передвоєнної доби без прикрас, замовчувань і патетики», – так стисло окреслив провідну сюжетну лінію цього проекту доктор історичних наук, професор О.Є. Лисенко.

Відвідувачі виставки змогли побачити документи та особисті речі відомих у 30-х рр. всій країні ударників праці О. Стаханова, М. Ізотова, П. Кривоноса, К. Боріна, Президента АН УРСР академіка О. Богомольця, Героїв Радянського Союзу І. Черноп'ятка

та П. Перегуди, які відзначилися під час боїв з японцями в районі озера Хасан і в радянсько-фінляндській війні [1].

Поруч із ними – матеріали маловідомих молодих громадян країни, які лише вступали в доросле життя. Доля кожного з них склалася по-різному. Приймавши виклик ворога, вчорашній курсант Чугуївського авіаучилища Іван Кожедуб стане тричі Героєм Радянського Союзу, а недавні школярі Борис Красноплахтич із Запоріжжя і Олександр Кучер із Київщини загинуть, захищаючи Батьківщину [2].

Тут – родинні довоєнні фото і документи, грамоти, подяки за досягнення у промисловості, сільському господарстві, освіті, бойовій підготовці, особисті речі наших співвітчизників. Поруч, ніби з паралельної реальності – листи, що містять благання про допомогу з охопленої голодом 1932–1933 рр. України; протоколи обшуків, документи про арешти, жорстокі вироки та листи з ув'язнення безпідставно репресованих робітника комбінату «Апатит» А. Жубржицького, директора Київського інституту вдосконалення лікарів професора І. Фрумїна – тих, хто ще вчора крокував у єдиній колонії будівників соціалізму [3]. Сплине зовсім небагато часу, і вчорашні стахановці – робітники і селяни, представники інтелігенції, студенти і школярі стануть на захист рідної землі від нацистської навали. Серед них будуть і так звані «вороги народу», яким пощастило вижити. У цьому феномені – парадокс сталінської епохи.

Так через долі окремих людей глядачі – представники старшого покоління – згадали, а молодь дізналася про старі-нові імена, перегорнувши деякі з призабутих сторінок недалекого минулого й глибше зазирнувши в історію своєї країни.

Сучасні музеї та архіви не тільки зберігають, вивчають документи і музейні предмети, а й що надзвичайно важливо, дають доступ до цих скарбів найширшому колу відвідувачів. Тому, крім постійно діючої експозиції, Меморіал щорічно репрезентує інноваційні проекти тимчасових виставок, залучаючи до участі в них провідні музеї, архівні установи, бібліотеки та окремих громадян.

Науковці Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» разом з працівниками Державної архівної служби України впродовж 2009–2011 рр. підготували та провели низку спільних заходів, покликаних ознайомити широкий загал з маловідомими архівними й музейними матеріалами цього періоду. Адже збереження пам'яті про війну має величезний виховний, моральний потенціал, оптимізує суспільство, даючи йому додаткові імпульси для духовного зростання.

Досвід багаторічної дослідницької роботи над воєнною тематикою, спілкування з безпосередніми учасниками війни та свідками тих подій, вивчення документів, численних наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених-істориків переконливо свідчать, що у виставковій діяльності, як і взагалі в музейній справі, насамперед важливо не відходити від реалій війни. Суворая правда війни – це не тільки негативні і непривабливі сторінки, що донедавна замовчувалися, а нині деякими істориками й публіцистами подаються як об'єктивний образ війни, і не суцільна глорифікація, як було за радянських часів, а чесна розповідь про те, що відбулося в дійсності. Саме з таких позицій підійшли науковці-музейники та

архівісти до створення документального циклу «Війна. Документ. Пам'ять», у рамках якого було проведено чотири виставки: «Війна. Документ. Пам'ять» до 64-ї річниці Перемоги та 65-річчя визволення України від нацистських загарбників, «Війна. Документ. Пам'ять. Маловідомі сторінки» до 65-ї річниці визволення України від нацистських загарбників, «Війна і Перемога в історичній пам'яті українського народу» до 65-річчя Перемоги, «Війна. Документ. Пам'ять. Рік 41-й» до 70-річчя початку Великої Вітчизняної війни.

Понад 4000 документів із фондів Меморіального комплексу, центральних та обласних архівів України, експонованих на цих виставках, акцентували «український фактор» досягнення Перемоги, повагу до індивідуальної пам'яті кожного представника багатонаціонального українського народу, віддзеркалювали різноманітні аспекти минулого, з яких складається історична пам'ять нації. На виставці показано основні вузлові проблеми історії Другої світової війни в Україні: боротьба на фронтах, евакуація й окупація, радянське підпілля і самостійницький рух, а також проблема людської трагедії і героїзму, що робить особливо рельєфним антропологічний та гуманістичний аспекти війни. Мовою музейних та архівних документів ретранслявалися переживання й почуття наших співвітчизників у ті буремні роки, мотивація їхніх вчинків, моделі поведінки, без чого важко зрозуміти, як держава і народ вистояли у всіх випробуваннях, що випали на їхню долю.

Повернення до глибин народної пам'яті, увічнення всіх, хто поліг у роки воєнного буревію, закріплює за нами почесне місце серед цивілізованих народів, найвищою цінністю для яких є людське життя. Проблему людських втрат українського народу в роки війни вдалося виразно артикулювати на виставках через сповіщення про загибель уродженців різних регіонів республіки, довідки про поранення, а також архівні джерела, що відображають діяльність Надзвичайної комісії з розслідування гітлерівських злочинів, офіційні матеріали окупаційної влади [4].

Мільйони документів періоду Другої світової війни, що зберігаються в Національному архівному фонді України, є доступними лише для вузького кола спеціалістів-дослідників, тоді як наші співгромадяни залишаються недостатньо інформованими. Представлені на виставках офіційні директиви, накази та доповідні записки по районах щодо кількості спецпереселенців, матеріали Героїв Радянського Союзу – кримських татар і сповіщення про загибель воїнів Червоної армії, родини яких також були депортовані, свідчили про трагедію народів Криму – депортацію татар, вірменів і греків [5].

На одній із виставок циклу «Війна. Документ. Пам'ять» експонувалися документи, які зафіксували встановлення нових кордонів України внаслідок договорів із Польщею і Чехословаччиною, що закріпили входження до складу УРСР західноукраїнських земель і Закарпаття [6].

Надзвичайно цікавим був розділ «Розсекречені документи» виставки «Війна і Перемога в історичній пам'яті українського народу», де вперше на широкий огляд було представлено постанови з «Окремої папки» до протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У 1943 р.; документи зі справи С. Руднева, рукописи О. Довженка;

нещодавно розсекречені документи архіву Служби зовнішньої розвідки України (розвіддонесення, схема допитів військовополонених німецьких солдатів та офіцерів, довідки, доповідні записки тощо); оригінали архівних документів з окупаційних фондів Е. Коха та А. Розенберга (наказ Гітлера про передачу Вермахтом в окупованих областях усіх архівів, бібліотек, музеїв та інших культурно-освітніх закладів у розпорядження штабу Розенберга; наказ гебітскомісара Хорольського району про мобілізацію молоді на роботу до Німеччини, 1943 р.; перелік періодичних видань на теренах райхскомісаріату «Україна», 1942 р.) тощо [7].

Цінним джерельним комплексом, що дає можливість проаналізувати рівень масової свідомості, дослідити соціальну психологію та суспільну мораль радянських громадян у кризових умовах початкового періоду війни, є колекція, що містить понад тисячу актів кореспонденції червня-вересня 1941 р, яка увійшла до розділу «Непрочитані листи 41-го» [8].

З одного боку, чим більше ми віддаляємося в часі від перипетій Другої світової та Великої Вітчизняної війн, тим ширший простір отримуємо для неупереджених, неідеологізованих оцінок, теоретичного осмислення тих подій, з'ясування особливостей й унікальності кожного окремого явища. З другого – природна втрата носіїв історичної пам'яті позбавляє дослідників відчуття внутрішніх імпульсів, комунікаційних мереж і соціальних зв'язків, мотивацій поведінки, життєвих стратегій і практик різних категорій української спільноти в часи найбільших випробувань, які випали на її долю.

Така ситуація вимагає від музейних науковців надзвичайно уважно ставитися до будь-яких усних та писемних джерел, художніх творів, літератури, інших матеріалів тих часів, що не знижують значення офіційних документів, які впродовж тривалого часу становили основний джерельний комплекс для дослідників історії Другої світової та Великої Вітчизняної війн.

Документальний цикл виставок «Війна. Документ. Пам'ять» став ще одним кроком до формування комплексної і єдиної історичної пам'яті українського народу.

Особливо актуальною у музейній діяльності на сучасному етапі є співпраця музею з архівами, адже відходять у вічність свідки й учасники цих трагічних подій, які могли донести до прийдешніх поколінь свою власну історію війни.

На виконання Постанови Верховної Ради України «Про відзначення 70-річчя з дня створення підпільної молодіжної організації «Молода гвардія» та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Організаційного комітету з підготовки та відзначення 70-річчя від дня створення підпільної молодіжної організації «Молода гвардія» науковцями Меморіального комплексу разом із Центральним державним архівом громадських об'єднань України у 2012 р. було створено та проведено виставку «Із когорти безсмертних».

Широкому колу громадськості представлені матеріали фондової колекції музею, реліквії з Республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», що діяла в Києві наприкінці 40-х рр. ХХ ст. (її експонати стали основою фондозбірні Меморіального комплексу): портретне фото та статут ВЛКСМ Івана Туркенича, фотокопії листівок, шифрів, передсмертних написів на

стінах в'язниці. Повною мірою їх доповнюють особисті речі Олега Кошового та Любові Шевцової, тексти віршів Івана Земнухова, учнівські зошити Уляни Громової, похвальна грамота Сергія Левашова, що демонструють внутрішній світ вчорашніх школярів [9]. Уперше експонувались архівні документи ЦДАГО України – проект Указу Президії Верховної Ради СРСР про нагородження орденами і медалями членів «Молодої гвардії», спеціальне повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР В.Т. Сергієнка секретарю ЦК КП(б)У М.С. Хрущову про загибель членів підпільної організації «Молода гвардія», інші матеріали [10].

За допомогою музейних артефактів висвітлено долі та життєвий шлях молодогвардійців, які, не маючи досвіду підпільної боротьби, без будь-якого керівництва з боку компартійних органів або НКВС зуміли самоорганізуватися до боротьби з ворогом.

Виставка «Із когорти безсмертних» вдало доповнила основну частину експозиції, присвяченої рухові Опору, і завдяки значному смислового та емоційного навантаженню стала неабияким засобом для освітньої та виховної роботи з молоддю.

Можливість через безцінні музейні реліквії розкрити для іноземних громадян трагедію, героїзм і звитягу українського народу, а також ознайомити вітчизняних відвідувачів з історико-культурним надбанням інших народів дають міжнародні виставки. Їх відбулося чимало, одна з останніх – «Українці і словаки у спільній боротьбі з нацизмом» – і донині експонується в містах і селищах Словацької республіки. Упродовж багатьох століть наші народи йшли схожими шляхами, не раз спільно боролися за свою свободу, національну ідентичність і власну державність. Динамічні історичні процеси ХХ ст. ще більше зблизили наші країни.

Важливою віхою у спільній історії стали роки Другої світової війни. Пліч-о-пліч стояли словаки та українці у фронтових частинах, разом боролися в партизанських загонах, разом стікали кров'ю в ході Словацького національного повстання та під час визволення Словаччини – ось далеко не повний літопис українсько-словацьких взаємин доби воєнного лихоліття. Художньо-реліквійна виставка «Українці і словаки у спільній боротьбі з нацизмом» створена Меморіальним комплексом «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Центральним державним архівом громадських об'єднань України, Центральним державним кінофотофоноархівом України імені Г.С. Пшеничного, Державними архівами Житомирської та Одеської областей за підтримки Посольства України в Словацькій Республіці. На ній представлено понад 250 музейних реліквій та архівних джерел [11].

Виставка має чотири розділи, об'єднаних спільною ідеєю, але наповнених різним змістом. Вони взаємно доповнюють один одного, розкриваючи послідовно бойові дії Чехословацького корпусу Людвіка Свободи, українських і словацьких «народних месників» на території Житомирської області, а також перебіг Словацького національного повстання та визволення Словаччини Червоною армією.

Задokumentовані приклади героїзму і жертвності та художні твори – змістовні та емоційно забарвлені доміанти виставки – закликають відвідувачів ще раз замислитися над величчю людського духу, братерських зв'язків, демократичного

розвитку та гуманістичних цінностей, здобутих й утверджених Перемогою над гітлеризмом.

Останніми десятиліттями у світовій історіографії простежується чітка тенденція до біографічних досліджень. Музеї як заклади, у яких теоретичні історичні дослідження набувають матеріалізованого втілення, також щоразу частіше створюють експозиції й тимчасові виставки, присвячені визначним постатям минулого. Вони сприяють формуванню у відвідувачів розуміння ролі людського фактора на переломному етапі історії, взаємозв'язку ідеологічних та психологічних механізмів, що впливають на громадську свідомість в екстремальних умовах воєнного часу. Пропонуємо лише кілька із таких виставок, що відбулися в Меморіальному комплексі: «Генерал Орленко» (до 100-річчя від дня народження двічі Героя Радянського Союзу О.Ф. Федорова), «Солдат, дипломат, генерал» – про Героя України генерала К.М. Дерев'янка, «Партизанський Генерал» (з нагоди 125-річчя від дня народження двічі Героя Радянського Союзу С.А.Ковпака), «Генерал М.П.Кирпонос» (до 120-ї річниці від дня народження), «Подвигом уславлені. Герой оборони Брестської фортеці Ю.М. Фомін», «Герой, Патріот, Партизан» (до 100-річчя від дня народження Героя Радянського Союзу Яна Налепки) та багато інших.

Великий виховний потенціал містить виставка «Подвиг Святителя-хірурга (В.Ф. Войно-Ясенецького)» про великого подвижника Православної церкви, визначного вченого-хірурга. Виставку створено до 50-річчя преставлення святителя Луки Кримського та 1025-річчя хрещення Київської Русі.

Постать святителя Луки Кримського – один із найбільш виразних зразків, який може слугувати прикладом суспільного примирення, посвяти себе служінню суспільним потребам, толерантності й смиренню. Унікальні документи і реліквійні речі розкривають життєвий страдницький шлях владики Луки, демонструють його безмежну любов до людей і жертвність, неймовірну працездатність [12].

У 2013 р. започатковано новий музейний проект «Історичні постаті ХХ століття». Першою в рамках цього задуму стала виставка, присвячена Герою Соціалістичної Праці, Герою України Олеся Гончару. Співзасновниками виставки разом із Меморіальним комплексом стали Національний музей літератури України, Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І. Яворницького, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Національна спілка письменників України. До створення виставки долучився Центральний державний архів громадських об'єднань України. Особлива роль у створенні та проведенні виставки належить дружині Олеся Терентійовича Гончара – Валентині Данилівні, котра передала значний масив матеріалів із родинного архіву.

Стрижнева ідея виставки полягала в тому, аби створити стереоскопічний образ митця через призму фотографій, листів та інших свідчень епохи, особистих речей у трьох іпостасях: фронтовик, письменник, громадський діяч [13]. Серед видатних постатей України другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. Олесь Терентійович Гончар посідає особливе місце. Талановитий письменник і громадський діяч, він виріс у фігуру світового масштабу, що уособлювала високу духовність, почуття обов'язку перед власним народом і незаплямовану совість справжнього інтелігента.

Виставка, спрямована на формування національної пам'яті наших співгромадян, наблизила тисячі людей, які її оглянули, до високих моральних ідеалів та громадянської відваги, носієм яких був Олесь Гончар.

Творчий підхід дає можливість науковцям і художникам Меморіалу знаходити нові форми подачі музейних предметів, оригінальні засоби експонування, виразні образно-художні засоби втілення задумів та рішень. Підґрунтям цих якісно нових підходів до інтерпретації речових та документальних реліквій, архівних матеріалів є постійне оновлення дослідницького інструментарію, пошук таких методологічних орієнтирів, що допомагають виявити й рельєфно показати незвідані чи недостатньо висвітлені грані воєнної доби.

Відповідно до сучасних тенденцій соціально-гуманітарного підходу в історіографії, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» започаткував із 2012 р. новий гуманітарний музейний проект «Родинна пам'ять про війну», спрямований на персоніфікацію воєнної історії, фіксацію та збереження родинної пам'яті про війну, відтворення мікроісторій Другої світової війни; на посилення інтересу кожної людини до історії власного роду та збереження джерел, що розкривають внутрішній світ людини.

Родина завжди була і є серед головних складників у людській шкалі цінностей. Об'єднання навколо цього життєдайного джерела громадян, починаючи з членів конкретної сім'ї, а згодом і всього українського народу, – головне завдання музейного гуманітарного проекту «Родинна пам'ять про війну».

Першою виставкою в рамках проекту стала експозиція «Малакови», присвячена досить неординарній київській родині. Близько 300 експонатів дали можливість відчути атмосферу епохи, психологічний фон подій, уявити живий образ людини в його неповторній індивідуальності. Серед матеріалів виставки – сімейні реліквії: солдатський оберіг батька, Василя Федоровича Малакова, – жерстяна коробочка, у якій він усю війну носив у кишені гімнастерки, біля серця, дорогі фотографії, аркуші календаря за 1924–1925 роки із записами-враженнями майбутньої дружини Євгенії про їхні романтичні побачення та засушені «щасливі» (з чотирма пелюстками) листки конюшини з поля бою під Львовом; зворушливі листи, у яких – любов, сподівання на зустріч, віра в майбутнє сімейне щастя; малюнки, графіка тощо [14].

Розповідь про війну в житті однієї родини велася на історичному тлі подій періоду великих випробувань, що випали на долю столиці України. Образ Києва в години воєнного лихоліття відтворювали газети, листівки, плакати з фондів колекцій Меморіального комплексу, а також фотодокументи, зібрані, досліджені та опубліковані відомим киевознавцем Д.В. Малаковим у його фотоальбомі «Київ. 1939–1945» [15].

З матеріалами виставки за період експонування ознайомилося понад 280 тисяч киян та гостей столиці. Вона засвідчила колосальне практичне й теоретичне значення започаткованого гуманітарного музейного проекту для пізнання сучасними й прийдешніми поколіннями правди про війну в неприхованому, відкритому, об'єктивному показі.

Загалом лише впродовж 2012 р. на проект «Родинна пам'ять про війну» відгукнулося близько 60 родин. Музейні колекції поповнилися цікавими родинними історіями про війну. За підсумками функціонування проекту науковцями Меморіального комплексу зібрано понад 160 реліквій із сімейних архівів (фото, червоноармійські книжки, подяки ВГК, фронтові листи, посвідчення до нагород тощо) з різних регіонів України, на основі яких створено та проведено низку виставок: «Родинна пам'ять про війну: перші відгуки», «Згурські», «Родина Буйків», «І в пам'яті нашій живуть», «Родинна пам'ять про війну: Мить історії».

Мікроісторії родин Малакових, Згурських та Буйків стали своєрідним поглядом «зсередини» на масштабні суспільно-політичні та воєнні катаклізми. Ці виставки відкрили шлях для нового рівня осягнення тогочасних подій, що відклалися особливим шаром в історичній свідомості українців. І в цьому вбачається їх головне наукове значення.

Виставка «Родинна пам'ять про війну»: Мить історії» присвячена 70-й річниці початку визволення України від нацистських загарбників. Вона поєднала і репрезентувала широкому загалу результати здійснення двох проектів: музейного гуманітарного «Родинна пам'ять про війну» й онлайн-фотоконкурсу «Мить історії», який уже вдруге проводять Національна спілка фотохудожників України та Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

Учасники проекту «Родинна пам'ять про війну» з різних регіонів України поділилися хвилюючими історіями, спогадами, сімейними воєнними реліквіями, що склали документальну основу виставки [16].

Фотоконкурс «Мить історії» мав на меті через засоби й можливості фотомистецтва активізувати історичну пам'ять суспільства про Велику Вітчизняну війну, привернути увагу до проблем ветеранів і сприяти вихованню шанобливого ставлення до них. У визначенні переможців конкурсу брали участь Національна спілка фотохудожників України, Українське національне інформаційне агентство «Укрінформ», журнал «Photographer», газета «День», Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років. З-поміж 250 робіт було відібрано для експонування 79 кращих світлин, на яких – портрети воїнів-переможців, миттєвості реального життя ветеранів не тільки у дні свят, а й у будні, з їхніми проблемами і негараздами. Ці фото органічно доповнили документальну частину виставки [17].

Виставкові акції, що здійснюються в рамках музейного проекту «Родинна пам'ять про війну», мають подвійне значення: з одного боку, триває глибинне проникнення в антропологічний вимір війни, з другого – Меморіальний комплекс у своїй діяльності від колишніх ідеологічних маркерів все більше наближається до свого головного призначення: зберігати й формувати пам'ять про війну в її максимальному наближенні до тогочасних реалій. Подальша робота в цьому напрямі дасть змогу усвідомити глибинну феноменологію війни, «співпережити» її з нинішніми поколіннями, наповнити новим емоційним та пізнавальним струменем.

Україна, як і всі інші члени міжнародного співтовариства, постала в XXI ст. перед новими викликами політичного, економічного та соціокультурного порядку.

Адекватну відповідь на них здатне дати лише демократичне, мобільне, організоване й консолідоване суспільство, зорієнтоване на загальнолюдські цінності та національні інтереси. Саме нині історична пам'ять стала одним із важливих чинників геополітики. У цій ситуації завдання музейних працівників полягає в тому, щоб постійно збільшувати свій вплив на цей процес.

Можна з упевненістю констатувати, що експозиційно-виставкова і вся наукова робота Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» спрямована на привернення уваги сучасників до героїчних і трагічних сторінок минулого та формування історичної пам'яті про цей період нашої історії, що безпосередньо й опосередковано сприяє консолідації суспільства та формуванню його громадських засад.

Джерела та література:

1. *Наукова частина Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» (далі – МКНМІВВВ), тематико-експозиційний план (далі ТЕП) виставки, 06.2006р. – С. 10, 14, 17, 25, 26.*
2. *Там само. – С. 16, 21.*
3. *Там само. – С. 11, 18.*
4. *Будьонівський РВК. – Спр. 6. – С. 123; Буський (Бродівський) РВК. – Спр. 2. – С. 87; Верхньодніпровський РВК. – Спр. 3. – С. 98; Вільнянсько-Попільнянський РВК. – Спр. 17. – С. 225; Гайсинський РВК. – Спр. 9. – С. 123; Галицько-Горохівський РВК. – Спр. 6. – С. 45; Керченський РВК. – Спр. 5. – С. 65; м. Київ, Жовтневий РВК. – Спр. 4. – С. 12; Лебединсько-Липоводський ОМВК. – Спр. 5. – С. 89; Миколаївський ОМВК. – Спр. 9. – С. 123; Новомиколаївський РВК. – Спр. 3. – С. 96; Олександрівський ОМВК. – Спр. 16. – С. 118; Розатинський РВК. – Спр. 5. – С. 220; Свалявський РВК. – Спр. 6. – С. 167; Херсонський ОМВК. – Спр. 2. – С. 111; Черкаський МВК. – Спр. 4. – С. 234; Чернігівський ОМВ. – Спр. 5. – С. 222; ДАЖО. – Ф-2636. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1-9; ДАТО. – Ф-319. – Оп. 4. – Спр. 21. – Арк. 59, 59 зв., 60, 61, Спр. 41. – Арк. 6-11; ДАДонО. – Ф-1838. – Оп. 1; ДАЗО. – Ф-14. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 1-10.*
5. *ГДА СБУ Сімферополь. – Ф. 1. – Спр. 36. – Арк. 241-241, 375-378, 380-381, 385-388; ДА м. Севастополь. – Ф.р. 468. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 10-10; ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6321. – Арк. 12-15; Бахчисарайський РВК. – Спр. 4. – С. 70; Алуштинський МВК. – Спр. 1. – С. 1, 4, 5, 18, 58, 59, 114, 268.*
6. *ЦДАГО України. – ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 55. – Арк. 27, 31, Оп. 23. – Спр. 1470. – Арк. 7-8; МКНМІВВВ. – КН-243958, КН-239244. – Д-49379, КН-216569. – Д-35930, Д-35931.*
7. *Фонди МКНМІВВВ. – НД-28223/1-102, НД-28227/1-6.*
8. *Фонди МКНМІВВВ. – КН-248024 -249304. – Д-55974-57215.*
9. *Наукова частина МКНМІВВВ, ТЕП виставки, 08.2012р. – С. 6, 8-16.*
10. *Там само. – С. 7.*
11. *Наукова частина МКНМІВВВ, ТЕП виставки, 09.2012р. – 54 с.*
12. *Наукова частина МКНМІВВВ, ТЕП виставки, 06.2011р. – 7 с.*

13. Наукова частина МКНМІВВВ, ТЕР виставки, 04.2013р. – 46 с.
14. Наукова частина МКНМІВВВ, ТЕР виставки, 05.2012р. – 28 с.
15. Малаков Д.В. Київ. 1939-1945. Post scriptum / Д.В. Малаков. – К.: Варто, 2009.
16. Наукова частина МКНМІВВВ, ТЕР виставки, 09.2012р. – С.2-19; 29-32.
17. Там само. – С. 19-29.
18. Анфертьев И.А. Антропологические аспекты современной военной истории России / И.А. Анфертьев // История коммуникаций на советском и постсоветском пространстве. Программы курсов магистратуры по направлению «История». – Часть 2. – М.: ИЦ РГГУ, 2010.
19. Беззубова О.В. Артефакт в системе антропологии и этнографии / О.В. Беззубова // Философский век. Науки о человеке в современном мире. – Вып.22. – Часть 2.
20. Гуревич А.Я. Историческая наука и историческая антропология / А.Я. Гуревич // Вопросы философии. – №1. – 1988.
21. Коваль М.В. Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль. – К., 1995.
22. Сенявская Е.С. Военно-историческая антропология – новая отрасль исторической науки / Е.С. Сенявская // Отечественная история. – 2002. – № 4.

© **Наталія ШЕВЧЕНКО**

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ ФОРМАТ ВОЙНЫ И ФОРМИРОВАНИЕ КОЛЛЕКТИВНОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ВЫСТАВОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА «НАЦИОНАЛЬНЫЙ МУЗЕЙ ИСТОРИИ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941–1945 ГОДОВ»

На примерах выставочных проектов Мемориального комплекса последних лет рассматриваются социально-гуманитарные подходы к формированию коллективной памяти народа Украины о войне.

Ключевые слова: Мемориальный комплекс «Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов», Вторая мировая война, Великая Отечественная война, выставка, историческая память, антропология.

© **Natalia SHEVCHENKO**

ANTHROPOCENTRIC FORMAT OF THE WAR AND FORMATION OF COLLECTIVE HISTORICAL MEMORY IN EXHIBITION ACTIVITIES OF THE MEMORIAL COMPLEX «NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF THE GREAT PATRIOTIC WAR OF 1941–1945»

Social and humanitarian approaches to formation of Ukrainian people's collective memory of the war are considered based on examples of the recent exhibition projects of the Memorial Complex.

Keywords: the Memorial Complex "National Museum of History of the Great Patriotic War of 1941–1945", World War II, Great Patriotic War, exhibition, historical memory, anthropology.